

תוכן העניינים

ז	דבר העורכת	שרה יפת
טו	רשימת הקיצורים	

מקרא

3	'וַיָּבֵא בֵּית ה' וַיִּשְׁתַּחֲו' (שמואל ב יב, כ): לאן הלך דוד?	מיכאל אביעזר
13	האם מיכה ו-ז נכתב/נאמר על ידי נביאה?	מאיר גרובר אליצור אברהם
25	סימוני לשון במגילת רות	בר-אשר
43	על הלחש, על הלוחש לנחש ועל הנחש אשר אין לו לחש: למשמעות הצירוף 'בעל הלשון' בקהלת י, יא	טובה פורטי

המקרא בזיקתו למזרח הקדום

59	'מִלְדָּה וּמִבְּטָן וּמִהַרְיוֹן' (הושע ט, יא) – מיילדות בעולם המקרא	טריה פיליפ
79	גבולות ותחומים בתיאורי כיבוש המערב בכתובות תגלת-פלאסר השלישי ובהיסטוריוגרפיה המקראית	נדב נאמן
99	הדיאלוג בין אדון לעבדו – עיון ספרותי ורעיוני חדש	נילי סמט

מגילות מדבר יהודה וספרים חיצונים

133	פנים רבות למקרא: עיונים בתרגום השבעים וב־4QReworked Pentateuch	עמנואל טוב
-----	---	------------

תולדות הפרשנות

151	מצוות ערלה ונטע רבעי בהלכה הקראית הקדומה	יורם ארדר
	הפירושים הדקדוקיים בפירוש רשב"ם למגילת קהלת	יוסי לשם
185	ותרומתם לשאלת האותנטיות של החיבור	
209	על פיסוק הטעמים שבמקרא בפירוש חזקוני לתורה	חזוניאל טויטו
	ביקורת פרשנית על פירושים יהודיים בפירוש הליטרלי של	ארי גייגר
225	ניקולס דה לירה	

ביקורת ספרים

	עיונים בחגי ראש השנה בכבל ובישראל [Erhard Blum and Rüdiger Lux (eds), <i>Festtraditionen in Israel und im Alten Orient</i> (Veröffentlichungen der Wissenschaftlichen Gesellschaft für Theologie, 28), Gütersloh: Gütersloher Verlaghaus, 2006, 260 pp.	יונתן בן־דב
249	'שיהיו דברי תורה יקרים וחביבים על הלומד' [מרלה ל' פרנקל, תורתה של נחמה ליבוביץ: דרכה בלימוד התנ"ך ובהוראתו (יהדות כאן ועכשיו), תל אביב: ידיעות אחרונות, ספרי חמד, תשס"ז, 204 עמ']	ערן ויזל
269		
281	ספרים שהתקבלו במערכת (בעריכת ערן ויזל)	
285	רשימת המשתתפים בכרך	
VII	תקצירי המאמרים באנגלית	

דבר העורכת

'אביב הגיע פסח בא' – ואין עונה יפה ממנו לכתובת דברי פתיחה לכרך החדש של השנתון, כרך ח"י. האביב פורח בכל אוננו, העולם מתחדש, ואנחנו מתחדשים עמו.

המקרא מכיר בשמן רק שתיים מן העונות, שקבע האלوهים עם הבריאה: 'קִיץ וְחָרֵף אֵתָּהּ וְקִצִּיר וְקָר וְחֹם וְקִיץ וְחָרֵף לֹא יִשְׁבְּתוּ' (בר' ח, כב). העונה שאנו מכנים אביב לא נקראה בתנ"ך בשם, ומשמעות המילה 'אביב' במקרא היא 'השְׁבִלִים כִּשְׁהֵן כִּבְר בִּקְנָה וְעוֹדֵן יְרוּקוֹת' (מילון בן-יהודה, א, עמ' 20). זהו גם שמו של החדש שבו מגיעות השיבולים לדרגת הבשלה זו, הוא 'חודש האביב', שבו יצאו אבותינו ממצרים: 'היום אתם יצאים בחדש האביב' (שמ' יג, ד). ובימים אלו ממש אנו מזכירים וחוגגים, כמדי שנה, את יציאתם מעבדות לחירות, כדי לקיים הן את מצוות 'והגדת לבנך ביום ההוא' (שמ' יג, ח) והן את התיבועה 'שבכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים'.

אבל לא רק עונת האביב לא זכתה לכינוי מיוחד במקרא ובספרות שלאחריו, אלא אף עונת המעבר שאנו מכנים סתיו. שהרי הסתיו הנזכר במקרא פעם אחת, בש"ש ב, יא, משמעו ימי החורף והגשמים, ואין קיומה של מילה זו בלשון המקרא אלא שאילה מן הארמית. התפיסה שהשנה נחלקת לארבע עונות, הנקבעות על פי תצפיות אסטרונומיות באורך היום והלילה, נזכרת לראשונה בדברי חז"ל, והם מכנים את ארבע העונות בשמות החדשים שבהם בקירוב עונות אלו מתחילות: תקופת ניסן, תקופת תמוז, תקופת תשרי ותקופת טבת (תוספתא, עירובין ו, ג ועוד).

ואולם אף על פי שאין עונת האביב נזכרת במקרא, אין תיאור יפה יותר של האביב מזה המובא במגילת שיר השירים: 'כי הנה הסתו עבר, הגשם חלף הלך לו, הנצנים נראו בארץ, עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו, התאנה חנטה פגיה והגפנים סמדר נתנו ריח' (שה"ש ב, יא-ג). השיר מתרונן בשמחת הטבע, המתחדש עם חלוף הגשם, ופונה אל החושים: אל ראיית הניצנים, אל שמיעת קול התור ואל הריח ניחוח הגפנים סמדר. זהו האביב, עונת היופי והאהבה, שבה פונה האהוב אל אהובתו: 'קוּמִי לִךְ רַעִיּוֹתִי יִפְתִּי וְלִכִּי לִךְ' (שם ב, י, יג). ועל כך אמר הפרשן: 'וכאשר הגיעו ימי ניסן, שהפריחים באילנות וכל הבריות באהבה, חוזר אליה למען תלך עמו'. ועוד אמר שאין נאה מחדש ניסן להיות חודש החירות והגאולה: 'הק' [דוש] אשר דילג וקיפץ קץ גלות מצר' [ים] והחיש ישועה ופדות

לכנסת ישראל בחודש ניסן, שהוא תכלית החורף ותחילת הקיץ, זמן פריחת אילנות וקול המיית הציפורים ההומים ומשוררים לבקרים ועצי התאינה חנטו פגים הגפנים הוציאו סמדר ונדף ריח, כי הוא חודש אהוב וחמוד ומתוק לכל בשר' (רשב"ם).

וכך, בחודש ניסן, אנו פותחים את השנתון החדש, כרך יח, ובו ארבעה עשר מאמרים בחמשת המדורים הקבועים. ארבעה מאמרים עוסקים במקרא. מיכאל אביעזו פותח את מאמרו בשאלה: בשמ"ב יב מסופר על דוד שבתום ימי האבל על מות בנו מבת־שבע, הלך להשתחוות ב'בית ה'. כיוון שהמקדש בשילה היה חרב באותה עת, והמקדש בירושלים עוד לא נבנה, מהו בית ה' שאליה הלך דוד? אביעזו בוחן את התשובות השונות שהציעו פרשנים בעבר על שאלה זו ומציע הצעה חדשה: כיוון שהמילה 'בית' היא רבת משמעויות ואין פירושה בניין בנוי דווקא, אין לראות בפסוק זה היגד אנכרוניסטי, ויש להסבירו על רקע המציאות הפולחנית בתקופת דוד.

גם כותרת מאמרו של מאיר גרובר מנוסחת כשאלה – 'האם מיכה ו-1 נכתבו/נאמרו על ידי נביאה?' גרובר פונה לענות על השאלה רק החל מן הפסקה השנייה במאמרו, ואילו את הפסקה הראשונה הוא מייחד לשאלה אחרת, הנוגעת לתולדות חקר המקרא בישראל, שאלה שהוא משאיר ללא מענה: האם בקהילה האקדמית בישראל יש רתיעה מגילוי קולות נשים במקרא? גרובר מקבל את הנחת חוקרים שקדמו לו שפרקים ו-1 בספר מיכה הם יחידה ספרותית אחת, ולאחר בחינה של לשון הנבואות, תוכנו ורקעו, הוא מגיע למסקנה שהדוברות בפרקים אלו הן שתי נביאות מתחרות עלומות שם, שפעלו בישראל בימי ירבעם השני. לדבריו יש להוסיף נביאות אלו לרשימת הנביאות הידועות: מרים, דבורה, חולדה, אשתו של ישעיהו הנביא ונועדיה, ועוד יש מקום לגלות במקרא קולות נשיים נוספים.

אליצור אברהם בר־אשר בוחן את הבסיס הלשוני לאיחורה של מגילת רות. אחד השיקולים המכריעים לתיארוך זה הוא מציאותן של תופעות לשון מאוחרות במגילה, כגון ביטויים מלשון חז"ל והשפעות של הלשון הארמית. בר־אשר מקדיש את מאמרו לבחינת אחת התופעות האלה: החילופים הרבים של צורות זכר ונקבה בלשון המגילה – צורות זכר במקום צורות נקבה ואולי אף צורות נקבה במקום צורות זכר. לאחר סקירת עמדות החוקרים שקדמו לו, ולאחר עיון מדוקדק במגילה הוא מגיע למסקנה שהתופעה המדוברת איננה תופעה לשונית אלא תופעה ספרותית, ושצורות הלשון השונות במגילה מאפיינות את דרכי התבטאותם של הדוברים השונים. לטענתו 'אין בכוח התופעות הלשוניות הללו ללמדנו דבר בנוגע לזמן החיבור', וסדר הדיון צריך להיות הפוך: רק תשובה עצמאית על שאלת זמן החיבור, תשובה שאינה תלויה בלשון, תעזור בפתרון השאלה ההיסטורית הלשונית בדבר חדירתן של צורות לשון של חז"ל ללשון הדיבור.

טובה פורטי דנה בפירושו של פתגם חכמתי אחד בקהלת: 'אם ישך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון' (י, יא). היא בוחנת את משמעותם המדויקת של שני הציוריים בפתגם: 'נחש בלא לחש' ו'בעל הלשון' לאור מקבילות מקראיות וחז"ל־מקראיות, ומבררת לעומקה

את משמעות הפתגם. בחינת הפתגם בהקשרו מסייעת גם לבירור יחסו ליחידות הפסוקים שלפניו ושלאחוריו ומוכיחה למסקנה ש'הדיון בפתגם ובהקשרו מבהיר היבטים של סידור ועריכה בספר קהלת'.

במדור המקרא בויתקו למזרח הקדום שלושה מאמרים. טריה פיליפ עוסקת ב'ענייני נשים': היא מבקשת להציג תמונה שלמה ומקיפה של הראליה של עבודת המיילדות במקרא ובעולמו, על סמך עיון בטקסטים מן המקרא ומן המזרח הקדום. לאחר בירור הקשיים במחקרו של נושא זה, שרב בו הנסתר על הגלוי, עוברת פיליפ לדיון שיטתי בנושא עצמו. תחילה היא בוחנת את כינויי המיילדות ועדייות על ראשיתו של המקצוע, ואחר כך היא דנה בהיבטים השונים של עבודת המיילדות: ההכנות של המיילדת לקראת הלידה, תפקידי המיילדת, דרכי עבודתה והאבזורים שהשתמשה בהם במהלך הלידה, ופעולותיה לאחריה. היא מסיימת בשאלה תאולוגית: מדוע מתואר ה' במקרא כממלא תפקידים של מיילדת?

נדב נאמן בוחן את שאלת המצוי והרצוי בהשוואה שבין תיאורי גבולות במקרא ובין מקביליהם במזרח הקדום. לדבריו השוואת תיאורי הגבול במקרא לתיאורי הגבול באימפריה החדתית היא דרך בלתי הולמת, לא רק בגלל המרחק הכרונולוגי והגאוגרפי שבין שתי ישויות פוליטיות אלה, אלא בעיקר בגלל ההבדלים ביניהן בפונקצייה של תיאורי הגבולות וביחסם אל המציאות בזמנם. לפיכך הוא מציע להשוות בין תיאורי הגבול במקרא לבין תעודות מלכי אשור מן האלף הראשון לפסה"נ דווקא, וראש לכול כתובות תגלת-פלאסר השלישי. כבסיס להשוואה כזאת הוא בוחן בקפדנות את היקפן של שתי פחוות אשוריות על פי האנאלים של תגלת-פלאסר ואת היקף השטח שסיפח תגלת-פלאסר לפי שלוש כתובות סיכום ומצבה מאיראן. ולבסוף הוא מעריך את התרומה של מחקר זה להבנת הדגמים של רשימות טופונימיות ותיאורי גבולות במקרא, ומסכם: 'לכתובות האשוריות יש תרומה פוטנציאלית לא מבוטלת לחקר הרשימות הטופוגרפיות המופיעות במקומות שונים בהיסטוריוגרפיה המקראית'.

נילי סמט דנה ביצירה האכדית 'דיאלוג בין האדון לעבדו', המוכרת במחקר גם בשם 'דיאלוג הפסימיות', ושנתחברה ככל הנראה באשור בתקופתו של המלך אסרחדון. מטרת הדיון לעמוד על משמעותה ומסריה של יצירה זו על יסוד עיון מחודש בהיבטים טקסטואליים וספרותיים שלה. כבסיס למחקרה מציעה סמט תעתיק חדש של היצירה בשתי מהדורותיה – האשורית והבבלית – ותרגום של היצירה לעברית. היא בוחנת את המקבילות שבין יצירה זו ובין חיבורים מסופוטמיים שונים – בראש ובראשונה ספרות החכמה המסופוטמית אך גם 'עלילות גלגמש' ועוד – ועומדת על תפקידם הספרותי של הציטטות, ההרמזים והמקבילות. היא בוחנת גם את הדרכים השונות לעיצוב אירוניה ביצירה, ועומדת על האחדות המלאה שיש בה בין התוכן לצורה. מסקנתה היא ש'דיאלוג בין האדון לעבדו' הוא סטירה כוללת, שחצי הלעג שלה מופנים לנושאים מגוונים בחברה האשורית, ושבומוקד הביקורת שלה

נמצאים ערכים ואמונות מסוגים שונים. מטרתה של היצירה 'ללעוג לעצם הרעיון של תכלית וטעם לחיים ולהוביל למסקנה גיהיליסטית מוחלטת'.

במדור מגילות מדבר יהודה וספרים חיצונים מאמר אחד, מאת עמנואל טוב. טוב עוסק במעמדם של נוסחים שונים של המקרא שהתקיימו ביהדות לפני חורבן הבית השני, ושאלו לומדים עליהם ממגילות קומראן, מתרגום השבעים ומן התורה השומרונית. לדבריו ההישרדות של הנוסחים הקיימים היום – נוסח המסורה, התורה השומרונית ותרגום השבעים – היא תוצאה של תהליכים חברתיים-דתיים ודמוגרפיים, ולא תוצאה של תהליכים שנגעו לטקסטים עצמם. כדי לעמוד על טיבם של הנוסחים החלופיים בוחן טוב שלושה ספרים המצויים בתרגום השבעים, ושעריכתם הספרותית מאוחרת לעריכת נוסח המסורה, והם מלכים א (או מלכויות ג בתרגום השבעים), אסתר ודניאל, ומגיע למסקנה שאלו תרגומים של חיבורים עבריים ששכתבו את החיבורים המצויים היום בנוסח המסורה, ושנתקבלו בתרגום השבעים כחלק מן הקנון. לאור זאת הוא בוחן את טיבה ואת מעמדה של קבוצת טקסטים מקומראן (4QRP) ומגדיר גם אותם כטקסטים מקראיים.

במדור תולדות הפרשנות ארבעה מאמרים. יורם ארדר סוקר בהרחבה שתי מצוות בהלכה הקראית הקדומה הקשורות בארץ ישראל: מצוות ערלה ומצוות נטע רבעי. הוא מבקש לחשוף את דרכה של ההלכה הקראית – היכן הלכו הקראים בעקבות קודמיהם בספרות הרבנית והיכן חידשו חידושים משלהם לאור עיונם הישיר במקרא. לשם כך הוא מציג גם את עמדת ההלכה הרבנית בסוגיות הנדונות וגם את שרידי ספרות ההלכה מקומראן הנוגעת בסוגיות אלה, ספרות שלדבריו שימשה את הקראים בקביעותיהם ההלכתיות, בעיקר את אלו מהם שישבו בירושלים. המקורות הקראיים העיקריים שארדר דן בהם הם פירושים קראיים למקרא מן המאה העשירית והאחת עשרה, שרובם מצויים עדיין בכתבי יד, וכן חיבורים קראיים מאוחרים יותר, העשויים לשפוך אור על דברי קודמיהם. לאחר דיון רחב בכל פרטי הסוגיות הנוגעות לשתי מצוות אלו ארדר מסכם את העקרונות המרכזיים שהדריכו את בעלי ההלכה הקראית. מסקנתו היא שלמרות חילוקי דעות עקרוניים בין חז"ל לקראים, אין ספק שבעצם העלאת סוגיות לא מועטות בהלכה הקראית משתקפת השפעת ספרות חז"ל. מסקנה מפתיעה אחרת מן הדיון היא הקרבה שבין פירושי הקראים ובין פירושי של ר' אברהם אבן עזרא למצוות הנדונות.

יוסי לשם מקדיש את מאמרו לפירושו של רשב"ם למגילת קהלת, ומברר את שאלת האותנטיות של פירוש זה מזווית שלא נחקרה לעומק עד כה: ניתוח מפורט של הפירושים הדקדוקיים בפירוש זה והשוואתם לביאורים הלשוניים של רשב"ם ולהשקפותיו בענייני לשון כפי שהם באים לידי ביטוי בחיבוריו האחרים. כדי להימנע מכל ספק לשם מבסס את השוואתו על שני חיבורים בלבד, שעל מקוריותם יש הסכמה גמורה: פירושו של רשב"ם לתורה וספר הדקדוק שכתב, ספר 'דייקות'. הוא בוחן את כל הביאורים הלשוניים בפירושו לקהלת מכל היבטיהם: המינות, הסגנון, שיטת הדיון ותורת הלשון, ומסקנתו היא

ש'הביאורים הלשוניים בפירוש לקהלת תואמים לחלוטין את תפיסתו הלשונית של רשב"ם כפי שהיא באה לידי ביטוי בפירושו לתורה ובספר הדקדוק'. כמו כן מוכיח לשם שאי אפשר להפריד בין העניינים הלשוניים לבין הפירוש כולו, ושאין הביאורים הלשוניים אלא צד אחד של הפירוש כמכלול. מכל אלו מתבקשת המסקנה ההכרחית ש'רשב"ם הוא שכתב את הפירוש לקהלת'.

חזוניאל טויטו עוסק בפירוש חזקוני לתורה, שנכתב בצרפת במאה השלושה עשרה, ומתמקד בעניין פיסוק הטעמים בפירוש זה. לדבריו חזקוני התעניין במיוחד בשאלות הנוגעות להוראת הקריאה בתורה, 'החתירה להורות על הקריאה הנכונה בתורה ולהציע פרשנות המבוססת על טעמי המקרא היו מיסודות שיטתו'. טויטו דן בכמה וכמה מן הפירושים שבהם התעכב חזקוני על בעיות הקשורות בנוסח המסורה ובפיסוק הטעמים שבו, תחילה בפירושים שיש בהם אזכור מפורש של הטעמים, ואחר כך בפירושים שבהם ההתייחסות לטעמים היא סמויה. אמנם המאמר עוסק בתחום אחד צר למדי של פירושי חזקוני, אך מסקנתו של טויטו היא שחיבור זה הוא 'סופרקומנטר בעל אופי ליקוטי, שמשולבת בו פרשנות עצמאית מקורית ומעניינת, המתמודדת בגלוי או בסמוי עם פרשנות קדומה, והוא מגלה 'פנים חדשות בפרשנות הצרפתית של בעלי התוספות על התורה'.

מאמרו של ארי גייגר מוקדש לזווית מיוחדת בפירוש הליטרלי של ניקולס דה לירה. פרשן נוצרי זה, בן המאה הארבע עשרה, ידוע לחוקרי הפרשנות היהודית וההיסטוריה היהודית בעיקר בגלל החשיבות הרבה שייחס לנוסח העברי של התנ"ך ולפרשנות היהודית למקרא – בראש וראשונה לפירושו של רש"י – אף על פי שעסק גם בפולמוס תאולוגי עם היהדות. גייגר עוסק במאמרו בביקורת הפרשנית של דה לירה על הפרשנות היהודית, של רש"י ושל אחרים, היינו ביקורת שמניעיה אינם תאולוגיים אלא פרשניים דווקא. גייגר מחלק את הדוגמאות לביקורת כזאת לשלוש קבוצות: ביקורת משיקולים טקסטואליים, ביקורת משיקולים רציונליים וביקורת משיקולים פרשניים, ששימשה למעשה את הפולמוס היהודי-נוצרי. מסקנתו של גייגר היא שיש להגדיר את דה לירה כ'פרשן פשט', אם כי רמת הדבקות שלו בפשט 'לא הגיעה לרמת הדבקות של פרשני הפשט המובהקים'. לדבריו בציר פשט-דרש יש למקם את ניקולס דה לירה 'בין רש"י, הקרוב ממנו לקוטב הדרש, לבין ר' יוסף קרא, רשב"ם ודומיהם, הקרובים ממנו לקוטב הפשט'. לדעת גייגר כדי לעמוד על מלוא היקפה ודרכיה של פרשנות הפשט במאה האחת עשרה עד הארבע עשרה על חוקרי הפרשנות להרחיב את ההשוואה בין הפרשנים משני המחנות – היהודי והנוצרי – מן הפן התאולוגי, שבו התרכז המחקר עד כה, אל הפן המתודולוגי, ומאמרו זה הוא לדבריו 'צעד קטן בכיוון זה'.

במדור ביקורת ספרים שני מאמרי ביקורת מקיפים. יונתן בן-דב דן בקובץ המאמרים שהוקדש למסורות החגים בישראל ובמזרח הקדום, וסוקר בהרחבה שניים מן המאמרים שנכללו בו. המאמר הראשון, מאת אנט צגול, מציג סינתזה חדשה בשאלת חג האֶפֶיתוּ

הבבלי. המחברת מציעה שחזור חדש של חג האכיתו לאור מגוון רחב מאוד של טקסטים – ספרותיים, פולחניים, מלכותיים ועוד. התזה העיקרית שלה היא שהיה קשר מהותי בין חג האכיתו ובין היצירה הספרותית 'אנומה אליש', ושהטקס הפולחני עוצב בהתאם לעלילה זו. היא אף סבורה שלטקס הפולחני לפרטיו, כמו ליצירה הספרותית, הייתה משמעות קוסמית של חידוש סדרי העולם מול איומי הכאוס. בן־דב בוחן את השחזורים של המחברת ואת מסקנותיה, מביא את דעותיהם של חוקרים אחרים, ומציג את מסקנותיו ועמדותיו. המאמר השני, של מתיאס אלבני, עוסק בחגי הסתיו שנהגו בישראל ובחילופי הלוח בישראל בגלות בבבל. לדעתו של אלבני היהודים אימצו בתקופת הגלות את עקרונות הלוח הבבלי, אבל נמנעו מלאמץ את המנהגים והאמונות שנלוו ללוח, וזאת בגלל התמורות הדתיות שחלו בישראל באותה תקופה והתחזקותה של השבת. גם כאן בן־דב בוחן בקפידה את ההנחות השונות של המחבר ואת התזות שלו, ומציע כנגדן הסבר אחר, הן לסוג הלוח שאומץ בישראל והן למניעים לצעד זה.

מאמר הביקורת של ערן ויזל דן בספרה של מרלה ל' פרנקל על פועלה של 'מורת המורים', נחמה ליבוביץ, ועל דרכה בלימוד התנ"ך והוראתו. 'עיסוקה של ליבוביץ היה חינוכי בעיקרו, אך היא לא הותירה משנה חינוכית מפורטת, ועיקר ספרה של פרנקל מוקדש לניסוח משנתה החינוכית'. ויזל מציג סקירה שיטתית ומעניינת של מבנה הספר ותוכנו, ובוחן הן את הנחותיה ומסקנותיה של פרנקל והן את דרכיה, שיטותיה והשקפותיה של ליבוביץ, כפי שבאו לידי ביטוי בעיקר ב'גיליונות' וב'עיונים' – שהם מוקד המחקר של פרנקל – אבל גם בחיבוריה האחרים. ויזל עומד גם על צדדים בשיטתה של ליבוביץ ובהשקפת עולמה הדתית והחינוכית שלדעתו פרנקל לא הרחיבה בהם ולא הדגישה אותם די הצורך. הוא מראה עד כמה פרנקל עצמה הולכת בדרכיה של ליבוביץ בכך שהיא 'מנתחת את הערותיה לפרטי פרטים, שמה לב לתוכן ולסגנון, להיבטים פורמליים־צורניים ולרטרוריקה. שליטתה במכלול כתביה של ליבוביץ מאפשרת לה [...] ליצור תמונה מפורטת ומשכנעת [...] של משנה חינוכית שעד כה לא זכתה למחקר הולם, ושטרם התבררה במלואה. [...] בספרה החלוצי הניחה [פרנקל] את אחת מאבני היסוד למחקר זה'.

החלק הנעים ביותר ב'דבר העורכת' הוא ההודיה – לכל מי שתורמתו מאפשרת את ההוצאה לפועל של מפעל זה. תודה לשתי הקרנות המעניקות את האמצעים הכספיים להוצאתו לאור של השנתון – 'קרן פרי לחקר המקרא' מיסודו של ס"ש פרי, והקרן על שם פולה ודוד בן־גוריון למדעי היהדות מיסודה של משפחת פדרמן במכון למדעי היהדות, שתיהן באוניברסיטה העברית. תודה לכותבי המאמרים, הרואים בשנתון את הבית הראוי לפרסם בו את מחקריהם, ותודה לעמיתיי, הקריינים עלומי השם, המסייעים בידי, בקריאתם הקפדנית ובהערותיהם המלומדות, בשמירת איכותו ורמתו של השנתון. תודה לעורכים הלשוניים של השנתון – ורדה לנרד, שחזרה אלינו לאחר הפסקה קצרה ואנו מקבלים אותה בתודה ובשמחה, וג'פרי גרין, שערך את התקצירים באנגלית. ערן ויזל התקין את 'רשימת

דבר העורכת

[7]

הספרים שהתקבלו במערכת, ועל המלאכה כולה ניצח, כמו תמיד, דניאל שפיצר, הטורח על ההפקה ברוב כישרון ובטוב טעם. תודה גם למר יוני גמליאל מ'תוים הוצאה לאור' על הסדר הנאה ול'דפוס אופסט נתן שלמה' על ההדפסה הנקיה. תודה וברכה לכל העושים במלאכה.

שרה יפת

ערב פסח, תשס"ח